

E-könyvek és a könyvtárközi kölcsönzés

A webalapú vagy letölthető e-könyveket az egyetemi könyvtárak sokáig nem fogadták el, nem használták őket. Lassan, de biztosan azonban elterjedtek a könyvtárakban. Az USA-ban 2003–2004-ben még 7 milliónál kevesebb példányban fordultak elő a felsőoktatási könyvtárakban, 2008-ra azonban 102.5 millióra nőtt a számuk. Az e-könyvek előfizetését célzó tárgyalásokon fontos szerepet játszanak a könyvtárközi kölcsönzés szempontjai. Vannak olyan e-könyvek (pl. Springer eBooks), amelyeket fel szabad használni a könyvtárközi kölcsönzésben, és vannak olyanok, melyeknél ez le van tiltva. Gyakran a platform vagy a formátum teszi nehézkesé vagy lehetetlenné a könyvtárközi kölcsönzést. Ezért a nyomtatott környezettel ellentétben az e-könyvek esetén sok a bizonytalanság, mit szabad és mit nem, mi lehetséges, mi nem.

A cikk írói a *Washington State University* könyvtárosai 2000-től vásárolnak e-könyveket. Az integrált rendszerük elektronikus források kezelése (*ERM = Electronic Resource Management*) moduljának licenclési rekordjában vannak a könyvtárközi kölcsönzésre vonatkozó jogok rögzítve. De rájöttek arra, hogy a feldolgozást végzők gyakran nem tudták, hogy az engedélyező és korlátozó használatra vonatkozó feltételek könnyen megállapíthatók a modul segítségével. Ezért egy egy 11 kérdésből álló kérdőívet állítottak össze az e-könyvekre vonatkozó kölcsönzési és könyvtárközi kölcsönzési tapasztalatok felderítésére 2010 őszén a Survey Monkey felhasználásával, és kiküldték az ILL-L amerikai könyvtárközi kölcsönzéssel és dokumentumszolgáltatással foglalkozó levelező listára. A listának 2000 tagja van, a legtöbbjük az USA-ban. 185 választ kaptak, az összes tag 9 százaléka felelt, a kitöltött kérdőívek 80 százaléka felsőoktatási könyvtárból érkezett.

A jelenlegi könyvtárközi kölcsönzési gyakorlat megismerése céljából először is azt tudakolták meg, hogy a válaszolók teljesítenek-e nyomtatott könyvfejezetek küldésére vonatkozó kéréseket és

milyen feltétellel. A többség a könyvfejezetet lemásolja, de voltak olyanok is, akik a fejezet hosszától, a postaköltségtől, a másolási munkaráfördítástől, illetve a könyv kölcsönzési forgásától függővé téve inkább elküldi az egész könyvet. Azután feltették azt a kérdést, hogy a válaszolók saját maguk szoktak-e kérni könyvfejezeteket. Ez inkább a felsőoktatásra és a szakkönyvtárakra volt jellemző. A 147 igennel válaszolónak arra is kellett, hogy ha könyvfejezetet kérnek, tudják-e, hogy azt nyomtatott vagy e-könyvből kérik-e. Ezt csak a válaszolók közel fele tudja előzetesen, és a százalék azt jelezte, hogy a kérést a nyomtatott példánnyal rendelkező könyvtárnak küldik inkább. Megjegyzésként sokan (10 esetben) hozzáfűzték, hogy tudomásuk szerint a könyvtárak olyan e-könyveket szereznek be, amelyeknél nincs könyvtárközi kölcsönzésre lehetőség, ezért ezeket az e-könyvfejezeteket nem is szokták kérni.

A 185 esetből 169 válaszban jelezték, hogy rendelkeznek e-könyvvel és azt is kifejtették, hogy milyen jogosultságaik vannak a könyvtárközi kérések teljesítésére. Csak 4 könyvtárnak (2%) van meg minden joga a könyvtárközi kérések teljesítésére e-könyvfejezetek esetében. 68 könyvtár (40%) nem is ismeri e-könyveire vonatkozó jogosultságait és még nem is foglalkozott soha a kérdéssel.

Azoktól a könyvtáraktól (77), ahol az e-könyvjogok lehetőséget adnak könyvtárközi kölcsönzésre, megkérdezték, hogy teljesítik-e a kéréseket. 66% teljesíti, 22% a műszaki körülményektől függően és csak 12% nem. Négyen jelezték, hogy tőlük még e-könyvfejezetet soha nem kértek.

Azoktól a könyvtáraktól (91), amelyek nem kölcsönöznek e-könyvfejezeteket, ennek okát tudakolták meg. 73% nem dolgozta ki a könyvtárközi kölcsönzési jogok ellenőrzésének munkamenetét, 27% egyszerűen soha nem kölcsönöz e-könyvfejezeteket. A kérdéshez fűzött megjegyzésekből kiviláglott, hogy a könyvtárak több információt szeretnének e-könyveikkel kapcsolatos jogaikról. Sokan

megemlítették, hogy a kérések száma csekély, és ezért nem érdemes kidolgozni a munkamenetet, és a nyomtatást is gyakran nehéz megvalósítani vagy a könyvet magát letölteni.

Amikor az volt a kérdés, hogy hogyan reagálnának egy e-könyv fejezetének kérésére, 57-en a 83-ból törölnék a kérést. Többen válaszolták, hogy mielőtt visszautasítanák a kérést, megvizsgálják a jogosultságokat, hogy van-e engedélyük a kérés teljesítésére.

A kérdőív utolsó szakasza az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzésének tapasztalataival foglalkozott. Sok téma merült fel:

- A könyvtárak nem szívesen kérnek könyvfejezetet, ha tudják, hogy az csak elektronikus formátumban létezik.
- Vannak teljes elektronikus könyv kölcsönzését megengedő licencek, de nincs meg a munkamenet, vagy hiányzik a műszaki tudás ennek megvalósítására.
- Időt rabló kideríteni, hogy mely szolgáltatók engedélyezik a könyvtárközi kölcsönzést, amikor nincs elektronikus ERM modul a rendszerben.
- Sok műszaki nehézséggel kell szembesülni az e-könyvekből történő nyomtatásnál.
- A könyvtárközi kölcsönzés volumene csökkenhet, ha a könyvtárak nem szállnak jobban síkra az e-könyvek kölcsönzésének joga mellett.
- Végül is a könyvtárosoknak agresszívabbnak kell lenniük, és ki kellene harcolniuk az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzésének lehetőségeit.

A válaszok halmazából kirajzolódik a kép: az e-könyvfejezetek könyvtárközi kölcsönzésének legnagyobb gátja az, hogy a könyvtárosok nincsenek tisztában a licencek lehetőségeivel, a saját jogosultságaikkal sem a kérő, sem a kölcsönző könyvtárban. Ehhez hozzájárulnak a műszaki nehézségek és a belső munkamenetek kidolgozatlansága.

A kérdőív alapján nyilvánvaló, hogy az egyes könyvtáraknak a dokumentumok megosztására vonatkozó jogukat láthatóbbá kell tenniük, az e-könyvlicenckről szóló információk terjesztése helyett kommunikációs módszereket kell alkalmazniuk. A tájékozatlanság oka az is, hogy ERM modult még kevesen integráltak a rendszerükbe, és ha rendelkeznek is vele, akkor is csak a gyarapítók és a műszakiak számára láthatók, a könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozók nem ismerik. Az is kívánatos lenne, ha az egyes ERM rendszerek egymással jobban kommunikálnának.

A kérdőív tanúsága, hogy a könyvtárközi kölcsönzési jogokat nemcsak a könyvtáron belül kell kommunikálni, hanem a könyvtárak között is.

Következtetések

A legtöbb könyvtáros kikerülhetetlennek érzi az áttérést az e-könyvgyűjteményekre. Kérdés az, hogy miképpen alakul az elektronikus monográfiák könyvtárközi kölcsönzése ebben a gyorsan változó környezetben. Jelenleg mind az *EBL* (Ebook Library, <http://www.ebllib.com/>), mind az *Ebrary* (<http://www.ebrary.com>) kínál rövid lejáratú idejű kölcsönzési szolgáltatást, ami a könyvtárlátogatók számára hatalmas mennyiségű monografikus anyaghoz jelent olcsóbb hozzáférést, mintha megvásárolnák, vagy könyvtárközi kölcsönzéssel kapnák meg a kívánt műveket.

Pillanatnyilag nincs általános konszenzus az e-könyvek könyvtárközi kölcsönzését illetően sem az egyes könyvtárak könyvtárosai, sem az egyes könyvtárak között. Mindenki tudatában van annak a ténynek, hogy az elektronikus információforrások licencei különböznek, és nem egyszerű átlátni, mi engedélyezett, mit nem szabad vagy mi tilos. Az is egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az áttekinthetőségnek ez a hiánya befolyásolhatja a könyvtárak képességét a kutatás, oktatás, tanulás jövőbeli támogatásában.

A helyzet javítása érdekében fontos, hogy a könyvtárosok együttműködjenek a terjesztőkkel és a szolgáltatókkal, és olyan előfizetési feltételekben egyezzenek meg, amelyek lehetővé teszik a tisztességes használatot és a széles körű hozzáférést az elektronikus anyagokhoz. A könyvtárosoknak ki kell dolgozniuk az e-könyvhasználat legjobb gyakorlatát a könyvtárközi kölcsönzésben, ami egyrészt világosan megmutatja az előfizetés korlátait, másrészt előtérbe helyezi a tisztességes használat elveit. Az e-könyv előfizetések feltételeit meg kell tanulni a könyvtárak minden szintjén, a vezetőktől kezdve a könyvtárközi kölcsönzést végzők munkatársakig.

/FREDERICKSEN, Linda – CUMMINGS, Joel – CUMMINGS, Lara – CARROLL, Diane: *Ebooks and Interlibrary Loan: Licensed to Fill? = Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve*, 21. sz. 2011. p. 117–131./

(*Burmeister Erzsébet*)